

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

AFRIKANISZTIKAI HÍREK, II. évfolyam, 7. szám, 1983. június
(periodika)

Eredeti közlés/Original publication:

Afrikai Kutatási Program, ELTE TTK Földrajzi Tanszékcsoport,
42 stencilezett old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.236

Dátum/Date: 2013. január 24. / January 24.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B.WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

(a szerzők) Afrikanisztikai Hírek, II. évfolyam, 7. szám, 1983. június,

AHU MATT, 2013, **pp. 1–32. old.**, No. 000.000.236, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Archívumában

Kulcsszavak/Key words

afrikai nyelvek és népek, afrikai nyelvek és törzsiség, a gyarmati korszak nyelvpolitikái, a független afrikai államok nyelvpolitikája, domináns afrikai hivatalos nemzeti és közvetítő nyelvek, szuahéli, hausza, kongo, lingala, kanuri, négritude, Frobenius-
emlékkötet, Eike Haberland, Leo Frobenius válogatott művei magyar nyelven, Bodrogi Tibor, két Frobenius-kiadvány kritikája, Frobenius kutatási tevékenysége, Ethnologie regionale 1 és 2, orosz afrikanisztikai művek ismertetése,
African languages and peoples, African languages and tribalism, language politics to the colonial period, language politics of the independent African states, dominant African official, national and intermediary languages, Swahili, Hausa, Kongo, Lingala, Kanuri, Lévai Béla, Biernaczky János, Kun Tibor, Füssi Nagy Géza

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Research Project 'Folklore Today' – Africa
(Eötvös Loránd Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar – Folklore Tan-
szék)

II. évfolyam, 7. szám, 1983. június

Hírlevelünknek ebben a számában közreadjuk Lévai Béla tanulmányát, amely előadás formájában néhány évvel ezelőtt az MTA-nak a fejlődő országok kultúrájával foglalkozó ülészakán hangzott el. A debreceni kutató írásában egy sor olyan kérdést érint, amely magyar nyelven lényegében az első említést jelenti. Együttal olyan problémákról van szó, amelyekkel kapcsolatban a magyar tudományosságnak lehet, sőt kell, hogy legyenek észrevételei, megnyilvánulásai, hozzájárulásai.

Közreadjuk e számunkban továbbá Kun Tibor néhány éve készült rövidebb cikkét (A Negritude ma), amely fontos kiegészítést jelent a *Világirodalmi Lexikon* 9. kötetében megjelent terjedelmes Negritude-szócikkhez, utóbbinak szintén a Pécsen dolgozó kolléga az egyik szerzője, és amelyben a Negritude-del kapcsolatos legutóbbi megnyilatkozásokról kaphatunk információkat.

A továbbiakban korábbi ígéretünkhöz híven egy újabb sorozat könyvismertetést teszünk közzé. Külön felhívjuk a figyelmet arra, hogy az itt közölt ismertetésekben szereplő kötetek Magyarországon többnyire nem hozzáférhetők.

E recenziók természetesen nem pusztán néprajzi vonatkozású köteteket tartanak, hanem az afrikai kutatási program szándékainak megfelelően a hagyományos afrikai kultúrával foglalkozó szaktudományok más ágait is megjelenítik. Itt említjük végül, hogy szívesen adnánk helyet gazdaságtörténeti, szociálanropológiai, szociológiai, nyelvészeti, régészeti stb. könyveket bemutató ismertetéseknek is.

A szerk.

TARTALOM

tanulmányok

Lévai Béla: Törzsiség, nyelvhasználat és nemzetté válás Fekete-Afrikában.....	5
Kun Tibor: A „négritude” ma.....	14

könyvismertetések

Két Frobenius-kiadványról (<i>Biernaczky János</i>).....	17
Fekete Afrika – in: <i>Ethnologie régionale</i> 1. kötet (<i>Kun Tibor</i>).....	22
Antillák – in: <i>Ethnologie régionale</i> 2. kötet (<i>Kun Tibor</i>).....	23
Sozialer Wandel in Afrika und die Entwicklung von Formen und Funktionen afrikanischer Sprachen (<i>Füssi Nagy Géza</i>)	24
Traditional Ideology and Ethics Among the Southern Luo (<i>Füssi Nagy Géza</i>)	25
Government and rural development in East Africa. Essays on Political Penetration (<i>Füssi Nagy Géza</i>)	25
Az afrikai nyelvek névszó-osztályainak morfológiája és morfológiája: főnevek és névmások (<i>Füssi Nagy Géza</i>).....	26
Hausza. etnikai, szociális és politikai történeti tanulmányok – (a 19. századig) (<i>Füssi Nagy Géza</i>).....	27
Afrika etnikai története (a gyarmatosítás előtti kor) (<i>Füssi Nagy Géza</i>).....	28
Zimbabwe népe (Narod Zimbabwe) (<i>Füssi Nagy Géza</i>).....	28
Vallási rendszerek Afrika országaiban (<i>Füssi Nagy Géza</i>)	29
A tudományos kutatás szervezése és fejlődése Afrikában 1960–1970 (<i>Füssi Nagy Géza</i>)	30
Észak-Nigéria hausza emirátusai (<i>Füssi Nagy Géza</i>).....	31

Tanulmányok**TÖRZSISÉG, NYELVHASZNÁLAT
ÉS NEMZETTÉ VÁLÁS FEKETE-AFRIKÁBAN**

Lévai Béla (Debrecen)

Az 1960-as években, amikor az afrikai gyarmatok zöme a nemzeti felszabadító mozgalom harcainak eredményeként néhány év alatt látványos gyorsasággal függetlenné vált, az önálló állami életet kezdő népek súlyos, megoldhatatlannak látszó politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési feladatokkal találták szemben magukat. Néhány ország (pl. Burundi, Ruanda és Szomália) kivételével, ahol a lakosság nyelvi szempontból már évszázadokkal előbb is homogén volt, valamennyiüknek számolniuk kellett azzal a ténnyel, hogy nincs kiművelt, a 20. század követelményeinek megfelelő, afrikai eredetű nemzeti nyelvük.

Afrika nyelvi arculata lényegesen eltér az európaiaktól, de bonyolultabb Ázsia soknemzetiségű államainak nyelvi helyzetéhez képest is. Európa nemzeti államaiban már évszázadokkal korábban kialakult a hivatalos állami nyelv, népeinek irodalma is kivétel nélkül gazdag múltra tekinthet vissza. A nemzetiségi területek lakossága két- vagy többnyelvű ugyan, de szintén tekintélyes saját nyelvű irodalmat mondhat magáénak.

Nyelvi szempontból szinte minden fekete-afrikai ország helyzete egyedi, valamennyire jellemző azonban a következő négy vonás:

- a) a soknyelvűség (a beszélt nyelvek száma pl. a Dél-Afrikai Köztársaságban 20, a Kongói Demokratikus Köztársaságban 30, Kenyában 30, Ugandában 50, Tanzániában 100, Kamerunban 170, Zairében 210, Nigériában 210 stb.);
- b) a legtöbb nyelvnek nincs írott változata;
- c) a helyi nyelvek használati köre szűk, ezért közvetítő nyelvekre van szükség;
- d) az országok többségében a volt gyarmatosítók (az angolok, a franciák és a portugálok) nyelvét használják államnyelvként.

Észak-Afrika országai az afro-ázsiai arab világhoz tartoznak. Bár nyelvük több ponton érintkezik, sőt bizonyos rokonságot is mutat néhány fekete-afrikai nyelvvel, sem az arabot, sem a holland eredetű afrikanszot (a dél-afrikai *búrok* nyelvét) nem számítjuk afrikainak. A tulajdonképpeni afrikai (törzsi) nyelvek száma megközelíti az ezret. Jelenlegi ismereteink alapján három nagy nyelvcsaládba soroljuk őket:

1. Fekete-Afrika lakosságának mintegy fele az egyenlítőől északra eső területeken és a nyugati partvidéken – a szudáni–guineai nyelveket beszéli. Néhány nyelv-

vész úgy véli, hogy ezek egy hajdani közös alapnyelvből származnak akárcsak az indoeurópai vagy a finnugor nyelvek, így egyetlen nagy nyelvcsalád tagjai. Ez a feltetelezés azonban bizonyításra szorul.

2. Az egyenlítőől délre a bantu nyelvek terjedtek el. Közös eredetük és rokonságuk bizonyított tény.

3. Az előbbiektől lényegesen eltér, és külön csoportot alkot a *koiszan* (a *busman* és a *hottentotta*) nyelvek családja. Ezeket Dél- és Kelet-Afrika ma már fogyatkozó őslakossága beszéli.

A nemzeti nyelv Európában a kialakuló burzsoá társadalom politikai konszolidálásának hatékony eszköze volt, jelentős szerepet játszott a feudális széttagoltság megszüntetésében.¹ Fekete-Afrikában a nemzeti nyelv csak a nemzeti egység kialakulása után, annak eredményeként fog megszületni. Komoly eredményeket már az elmúlt két évtized is hozott, de a nyelvi kérdés minden bizonnyal még sokáig megoldatlan marad Afrikában.

Afrika csak az elmúlt évtizedekben vált intenzív szociolingvisztikai kutatások tárgyává. Ennek a kései kibontakozásnak meghatározott politikai és nyelvészeti okai vannak.²

1. Az afrikanisztika a 19. század közepén, a fokozott ütemű gyarmatosítás korában alakul ki. Első feladata, amelynek megoldásában már a századforduló táján is jelentős eredményekkel dicsekedhetett, de amelyet még napjainkig sem sikerült egyértelműen elvégeznie, az afrikai nyelvek, genetikai tipológiai osztályozása volt. Különösen a bantu nyelvek leírása terén születtek jelentős eredmények. Az összehasonlító bantuisztika megalapozásában D. F. Bleek és C. Meinhof végzett úttörő munkát. Az ő munkásságukhoz hasonlóan igen fontos M. Guthrie professzor tevékenysége, aki *Comparative Bantu* c. négykötetes monográfiájának megírásával jegyezte be örökre a nevét az Afrika-kutatás történetébe. Napjaink afrikanisztikája nem válhatott volna komoly tudománnyá C. M. Doke, D. Westermann és J. H. Greenberg munkássága nélkül. A nyilvánvaló eredmények ellenére azt kell mondanunk, hogy még rengeteg a hiányosság. Ma még mindig ott tartunk, hogy az afrikai nyelvek számát sem tudjuk pontosan: a nyelvek zömét még nem írták le, nincsenek szótárak és grammatikák.

2. A legfontosabb közvetítő nyelvek kivételével teljesen kidolgozatlan a dialektológia. Ennek hátrányos következményeit érezzük a néprajzi és szociolingvisztikai kutatásokban is. Nem tudjuk pl., milyen távol vannak egymástól bizonyos nyelvi képződmények, önálló nyelvek-e vagy csupán nyelvjárások.

Az utóbbi kérdésre csak az afrikai körülményeket ismerve szabad válaszolni. A gazdasági, közlekedési, hírközlési és más kapcsolatok fejletlensége miatt ugyanis az

¹ V. I. Zsirmunszkij: Marxizmus i szocialnaja lingvisztika, *Vproszy szocialnoj lingvisztiki*. 1967, 18. old.

² D. A. Olderogge: Jazyk kak isztoriceszkij isztocsnik, *Isztorikovegyenyije afrikanszkaj isztorii*, Moszkva, 1977, 8–37. old.

egy-egy nyelv különböző dialektusait beszélő törzsek között gyakran hiányzik az egység, a közös múlt, az összetartozás tudata. Olderogge professzor szerint például ilyen a nyugat-afrikai *bemba*, *bisza* és *lala* nyelvjárásokat beszélő törzsek helyzete: ha lennének közös hagyományaik és közös nevük, akkor egy adott nyelv dialektusainak számíthatnánk őket, így azonban valamennyi önálló nyelv.

Afrikában egyébként az etnikai csoportok (törzsek) nem csupán a nyelvük alapján különülnek el egymástól. Maliban pl. a *tukuler* és a *ful* népcsoportokat a franciák mindig különálló egységként tartották számon, annak ellenére, hogy közös nyelvet beszélnek. A különállás tudata évszázadokon át élt a két népcsoport tagjai között. Egymásról általában megvetéssel szóltak, és hagyományosan más-más volt a foglalkozásuk is. A szomszédos etnikai csoportok rivalizálásának, a nyelvi türelmetlenségben megnyilvánuló tribalizmusnak ősidők óta hagyományai vannak Afrikában. A gyarmatosító európai hatalmak a széthúzás tényét taktikusan beépíthették és mindig be is építették politikájukba.

Afrika helyzetének elemzésekor további nehézséget jelent a megbízható, részletes statisztikai adatok hiánya. Nagyon tanulságos ilyen szempontból egy korábbi nigériai népszámlálás.³ A köztársaság kikiáltása (1960) után a szövetségi kormányban minden tartomány a lakosság lélekszámának arányosan megfelelő képviselői helyet kapott. Az 1952/1953-as népszámlálás adatai alapján az Északi tartomány abszolút többséget kapott (a 312 helyből 174-et). Az 1962-es népszámlálást követően azonban Észak váratlanul elveszítette ezt az előnyt. Több jel arra mutatott, hogy a Keleti és a Nyugati tartományban a lakosság lélekszámát a valóságosnál szándékosan magasabbnak tüntették fel, így akartak újabb képviselői helyeket biztosítani maguknak a szövetségi kormányban. Ezt követően az Északi tartományban pótnépszámlálást rendeztek, és az egy évvel korábbinál már 9 millió (!) emberrel többet találtak. A többi tartomány nem akart belenyugodni a „vereségbe”, ezért a kormány 1963-ban ismét országos népszámlálást rendelt el. Észak továbbra is 9 millióval több embert mutatott ki, de a déli tartományokban is több millióval „emelkedett” a lakosság száma.

Az adatkorrigálások miatt a kutatók a nigériai demográfiai viszonyok elemzésekor a legutóbbi időig az 1952-es népszámlálási adatokra támaszkodhattak. (Észak-Nigériában 1952-ben öt nép – a *hauszák*, a *fulbék*, a *kanurik*, a *nupék* és a *tívek* – adatait regisztrálták, további 4 etnikai csoportról csak részleges adatokat vettek fel. A vizsgált területen egyébként 1921-ben 238 etnikai csoport élt.)

A mai bonyolult nyelvi helyzet néhány jellegzetes vonásának forrása Afrika gyarmatosítás előtti történelmi fejlődésében rejlik. Ez vonatkozik részben az olyan afrikai nyelvek elterjedésére, mint a *szuahéli*, a *hausza*, a *kongo*, a *kanuri*, a *lingala*, a *manding*, a *zulu* stb. Napjainkban ezeknek a nyelveknek jelentős szerepük van több államban (Tanzániában és Kenyában a szuahélinek, Zairében a szuahélinek, a lingalának, a kongónak és a *lubának*, Nigériában a hauszának) és rendszerint mint

³ Van de Walle, Who's who and where in Nigeria. The latest available figures on population and tribal distribution. *Africa Report*, 1970, Vol. 15., N 1., 22–23. old.

Afrika legfontosabb nyelveit említik őket. Kétségtelen tény, hogy a szuahéli és a hausza Kelet- illetve Nyugat-Afrika legelterjedtebb, legfontosabb nyelvei lettek. Annak oka, hogy ezek a nyelvek már a gyarmatosítás előtti időben is igen nagy területeken ismertek voltak, többek között a középkori államok megszületése volt (Kanemben a kanuri nyelv terjedt el, Maliban a *manden* (= manding – *a szerk.*), Chaka dél-afrikai államában pedig a zulu). Másik, nem kevésbé jelentéktelen ok a kereskedelem fejlődése volt, illetve az állandó háborúskodás, területfoglalás. A kereskedők nyelveként terjedt el a szuahéli, a hausza, a katonaság nyelveként pedig a lingala. A kereskedelem révén ismerkedtek meg az afrikaiak több évszázaddal ezelőtt az arab és az európai nyelvekkel is, még mielőtt a hittérítők, illetve a gyarmatosítók megjelentek volna.

Miután Afrika az európaiak gyarmata lett, fokozatosan változni kezdett a nyelvi helyzet is. A legnagyobb gyarmatosító hatalmak Anglia és Franciaország voltak, és a gyarmatosítók nyelvi politikájának is két változata kristályosodott ki.⁴

A franciák a *közvetlen irányítás* hívei voltak, ami feltételezte és kötelezővé tette a bennszülött lakosság nyelvi asszimilációját, a kultúra és a társadalmi berendezkedés „gallicizálását”. A franciák nyelvi politikája a francia nyelv általános használatára épült a társadalmi–politikai élet minden szférájában. Abban a néhány elemi iskolában, amely létezett, a tanítás francia nyelven, a helyi nyelvek teljes mellőzésével folyt.

2. Anglia gyarmati politikája a *közvetett irányításra* épült, bevonták a vezetésbe a helyi kádereket is, bizonyos lehetőséget adtak a helyi politikai és kulturális intézmények megőrzésére, és toleranciával viszonyultak a helyi hagyományokhoz. Ennek megfelelően nyelvi politikájuk is a türelemre épült, lehetőséget biztosítottak néhány nagyobb helyi nyelv gyors elterjedésére, az angol tanítását nem kényszerítették feltétlenül rá a helybeliekre. Londonban még jegyzéket is összeállítottak azokról az afrikai nyelvekről, amelyeknek ismeretét javasolták a gyarmati hatóságoknak. Ilyen nyelvek voltak: a szuahéli, a hausza, az *ibo*, a *malinke* (a francia szakirodalomban, helyesen: manding – *a szerk.*) stb. Az elemi iskolákban engedélyezték a törzsi nyelvek használatát, de törzsi nyelveken beszéltek a helyi katonai alakulatoknál és az alsó szintű közigazgatási apparátusban is.

A közvetett angol irányítás nyelvi politikájának ismeretes egy keményebb változata is, a lugardizmus (F. D. Lugard ismert gyarmati kormányzó volt). A lugardizmus célja az angol nyelv minimális, de kötelező elterjesztése volt, amit egyfelől a bennszülött lakosság dezorganizálásának és elnemzetietlenítésének veszélye korlátozott, másfelől pedig az angoloknak az egyszerű néger tömegektől való elzárkózása motivált. A lugardista nyelvi politika eredménye a legszemléletesebben Észak-Nigériában figyelhető meg: széles körben elterjedt a hausza (az adott terület közvetítő nyelve) és az arab (az iszlám nyelve). Ugandában szintén a lugardizmus eredményeként lehet elkönyvelni a *ganda* nyelv szerepének hirtelen megnövekedését. A

⁴ N. V. Ohotyina (szerk.) *Jazykovaja szituacija v sztranah Afriki*, Moszkva, 1975, 12–13. old.

környező népekben azonban ez feltékenységet, gyanakvást váltott ki, így lehetővé tette a nyelvi sovinizmus kialakulását is.

Ahhoz, hogy egy helyi nyelv a hivatalos nyelv rangjára pályázhasson, kellően fejlettnak kell lennie:

- a) írásbeliséggel rendelkezik;
- b) mind beszélt, mind írott változatát szabályok rögzítik;
- c) a szókészlete és a nyelvtana korszerű és gazdag, hogy a tudományos-technikai fejlődést, a politikai haladást stb. szolgálni tudja.

A volt brit Afrikában a legjelentősebb nyelveknek (a szuahélinek és a hauszának) lehetőségük volt a kifejlődésre, valójában azonban a brit gyarmati hatóságoknak nem volt feladatuk e nyelvek művelése. Így az a szint, amelyet ezek a nyelvek elértek, nem átgondolt és eltervezett nyelvi politika eredménye, hanem saját fejlődésük következménye. Természetesen a korábbi brit befolyási övezetben más afrikai nyelveknek is kialakult az írott változatuk, ez azonban ugyancsak nem a hivatalnokok munkájának az eredménye, hanem a Biblia-fordító misszionáriusok érdeme. Hittérítő tevékenységet a mohamedán papok is folytattak, akik az iszlám tanításával egyidőben az arab ábécé használatát is meghonosították Észak- és Kelet-Afrikában. A mohamedán vallás korai elterjedése növelte az ún. iszlám nyelveknek (a hauszának, a szuahélinek, a volofnak és a fulának) tekintélyét az egyszerű afrikai emberek szemében.⁵

Vizsgáljuk meg részletesebben, milyen nyelven beszélnek napjainkban Fekete-Afrika lakói.

Otthon, az elemi iskolák többségében, baráti körben stb. mindenekelőtt a *törzsi* nyelveket használják. A közvetítő nyelveket azok beszélik, akik egymás törzsi nyelvét nem értik. A közvetítő nyelvek lehetnek afrikai és európai eredetűek is. Ma a két legfontosabb a szuahéli (Kelet-Afrikában kb. 45–50 millióan ismerik) és a hausza (Nyugat-Afrikában mintegy 25–30 millió ember érintkezésének az eszköze). A közvetítő nyelvek rendszerint nem maradnak meg eredeti alakjukban: a tökéletlen elsajátítás következtében az idegen ajkú lakosság körében egyszerűsített, rontott formában terjednek el. Ezeket az „új” nyelveket, amelyeket napjainkban már sok millió ember anyanyelvének vall, pidzsin nyelveknek nevezzük.⁶ A Pidgin English-t pl. már több millió ember beszéli a guineai partokon Kameruntól egészen Maliig.⁷

Az afrikai államok többségében az állam *hivatalos* nyelve a volt gyarmatosítók nyelve. Az állami nyelvet azonban a lakosságnak viszonylag ma csak csekély hányada használja. Az utóbbi években több afrikai országban sikeresen bevezették az egyik legelterjedtebb hazai közvetítő nyelvet is, mint az ország állami nyelvét (Tanzániában, Kenyában, Ugandában s a zairei Shaba és Kivu tartományban a szuahélit). Az ilyen helyi nyelvek elterjedésében igen nagy szerepe van az urbanizációnak és az

⁵ W. Whiteley, *Swahili. The Rise of a National Language*. London, 1969, 150. old.

⁶ M. V. Gyacskov, *K tipologii kreolskih jazykov. Tyeoretyicseskije osnovy klasszifikacii. jazykov mira* (szerk. V. N. Jarceva), Moszkva, 1980, 158–180. old.

⁷ I. A. Kisob, *Le pidgin anglais: Revue Culturelle Camerounaise*, 1963, N 1., 32–38. old.

újonnan szervezett falusi közösségeknek; Tanzániában pl. az ujamaa falvaknak, amelyekben a soknemzetiségű országból összesereglett tömegeknek közös nyelvre van szükségük.⁸ -

Az először arab, majd a 19. századtól kezdve latin ábécét használó szuahéli kivételével az afrikai nyelvek meglehetősen későn vagy egyáltalán nem jutottak el az írásbeliség szintjére. Még kevesebb azoknak a nyelveknek a száma, amelyeken szépirodalmi alkotások is születtek. Nem szabad azonban elhallgatnunk azt sem, hogy eredeti afrikai írásrendszerek is kialakultak – főként Nyugat-Afrikában –, ezeken azonban tényleg nem születtek jelentős irodalmi alkotások.⁹

Az afrikai országok gazdasági és társadalmi fejlődésének egyik alapvető feltétele a műveltség gyarapodása, a gyors szellemi felemelkedés. Ez a tétel persze megfordítva is igaz: a gyors szellemi felemelkedésnek, a művelődésnek, iskoláztatásnak súlyos anyagi feltételei vannak. Ebből a bűvös körből aztán nehéz szabadulni. Mándi Péter a következőket írja erről¹⁰:

„Tanzánia kiválóan alkalmas terep e kérdés tanulmányozására. Van gazdasági terve és oktatási terve, és az utóbbi kialakításakor a népgazdaság munkaerő-szükségletéből indultak ki, az összefüggést tehát oktatás és a gazdaság igényei között biztosították.” Mivel a fejlődő országokhoz hasonlóan Tanzánia is szakemberhiánnyal küzd,¹¹ a terv megkészszerzte a négyéves középiskolát végzők létszámát, és megnégyszerezte a hat évet végzőkét, és csak miután ennek anyagi feltételét biztosította, állapította meg az alapfokú oktatásra fordítható költségvetési kiadásokat. E megfontolás vezetett ahhoz az elhatározáshoz, hogy a (korábbi) beiskolázási arányt alapfokon változatlan szinten tartják. Ez súlyos döntés volt, hiszen ezzel tudomásul kellett venni, hogy az új iskoláskorba lépő korosztályok fele nem ülhet be az iskola padjaiba és analfabéta marad.”

Milyen nyelveken oktatnak ma Fekete-Afrika iskoláiban, és milyen változások várhatók a jövőben az oktatás nyelvét illetően? Az ideális állapot az lenne, ha a tanítás az óvodától az egyetemi diploma megszerzéséig a tanulók anyanyelvén folynék. Napjainkban Afrika ettől még beláthatatlan távolságban van. Annak, hogy ez nem így történik, több oka van. Az egyik ok nyelvi jellegű, korábban már volt róla szó:

1. Valamely nyelv két szempontból lehet alkalmatlan a teljes oktatási cikluson való végighaladásra. Nyelvtanilag alkalmas ugyan a legbonyolultabb gondolatok és érzelmek kifejezésére, mivel azonban a szókészlete szegényes, magasabb fokú ismeretek elsajátítására és feldolgozására alkalmatlan. Rendszerint ehhez társul a másik jól ismert negatívum, az írásbeliség teljes hiánya.

⁸ J. K. Nyerere, *Ujamaa Vijijini*, Dar es Salaam, 1967, 33. old.

⁹ Lévai B., *Afrikai írásrendszerek, Élet és Tudomány*, 1979., N 40, 1260–1261. old.

¹⁰ Mándi Péter: *Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban*, Budapest, 1975, 180–181. old.

¹¹ Elimu na Wataalam, *Mpango wa Watu kwa Maendeleo ya Watu*, Dar es Salaam, 1967, 33. old.

2. A nyelvi közösség létszáma néhol olyan alacsony, hogy teljes oktatási rendszert képtelenség gazdaságosan fenntartani. Ott, ahol a nyelvi közösség létszáma megfelelő, ideiglenesen akadályozhatja még az anyanyelven történő oktatást a szakképzett tanárok hiánya is.

A kis nyelvi közösségek – a néhány százezer vagy még kevesebb főt számláló népcsoportok – gyermekei komoly hátrányban vannak: anyanyelvük nehezíti a művelődésüket. Egyelőre, ahol mód van rá, a gyermekek anyanyelvükön kezdik a tanulást, és később más nyelven folytatják, ami nagy követelményeket támaszt az alapfokú oktatással szemben, hiszen úgy kell megtanítani az idegen nyelvet, hogy a tanulók képesek legyenek azon folytatni tanulmányaikat. Bármilyen fájdalmas is ez, idővel ezeknek a közösségeknek be kell olvadniuk a nagyobb közösségekbe, a nyelvüknek lassan el kell tűnnie, mert gátolja a közösség tagjait a társadalomba való beilleszkedésben, a felemelkedésben, egyértelműen hátrányt jelent számukra.

A nagyobb nyelvi közösségek – az oktatási nyelv ma még számukra is nagy gond, kénytelenek angol vagy francia nyelven tanulni néha még alapfokon is – idővel mind ki fogják építeni teljes iskolarendszerüket. Az angol és francia nyelvű oktatásnak viszont vannak előnyei is: lehetővé teszi, hogy a fiatal afrikai egy világnyelven tájékozódjék a világ eseményeiről, szakmája új eredményeiről, nehézség nélkül bekapcsolódjék e világ információcseréjébe. Természetesen a modernizált, kifejlesztett, megújított afrikai nyelvek bevezetésének is van akadálya: kevésbé „semlegesek”, mint az európai nyelvek. Vitathatatlan előnyük azonban, hogy afrikaiak.

Végül nézzünk meg egy konkrét esetet, például a csaknem két és fél millió km² területű Zairét. Hogyan alakul ott a nyelvi helyzet?

Zairében napjainkban 200-nál több törzsi nyelvet beszélnek. Az állam hivatalos nyelve a francia; amelyet a belga hódítók honosítottak meg az országban. Ezen kívül az utóbbi években négy afrikai nyelv (a *luba*, a *kongo*, a *ngala* és a *szuahéli*) is a hivatalos nyelv rangjára emelkedett.

1. A *luba* nyelvet Shaba tartomány északi és központi vidékein, valamint Kasai tartomány déli részén beszélik. Három- négymillió ember érintkezésének az eszköze. Két nagy nyelvjárása van: a *csiluba* (Kasaiban) és a *kiluba* (Shabában). Az egységes irodalmi normát még nem dolgozták ki, mindkét nyelvjárásban jelennek meg irodalmi művek, folyóiratok és újságok. Ezeket a nyelvjárásokat már a belgák is használták a közigazgatásban és az elemi iskolai oktatásban.

2. A *kongó* (*kikongo*) nyelvet hatalmas területen beszélik a Kongó (Zaire) folyó alsó folyásának vidékén, a Kwango és a Kwilu folyók medencéjében kb. 3 millió ember használja. Egységes kongo nyelv nincs, tizenhét dialektusát tartják számon. Ezek közül ötnek már a harmincas években volt írásbelisége, és oktatták is őket az elemi iskolákban.

3. A *ngala* az Ubangi és a Kongó között terjedt el, a Lualaba folyótól nyugatra. Három-négymillió ember beszéli, többségük azonban csak második nyelvként használja. A *ngala* kb. 1 millió ember anyanyelve (a Kasai, a Lukenie és az Ubangi folyók közötti területen). A nyelvnek három változata van:

a) a *bangala* az afrikaiak és az európaiak közös nyelve; ezen a változaton jelent meg a Biblia, sok könyvet és hivatalos iratot lefordítottak rá;

b) a *mangala* az afrikaiak által beszélt közvetítő nyelv;

c) a *lingala* fokozatosan hivatalos nyelvvé és a kibontakozó ngala nyelvű irodalom nyelvévé válik. A nagy városokban (Kinshasától Lubumbasháig) ezt beszélik.

4. Zaire legismertebb és legfontosabb nyelve az 5 millió ember által beszélt szuahéli, amely az Ituri folyótól délre, a Nagy Tavak és a Kongó folyó közötti területen terjedt el. Ma már ismert az ország legdélibb részén is, ahol lubák és bembák élnek. Szuahéliul beszél Lubumbashi lakóinak zöme. Ez Shaba tartomány adminisztratív központja, a köztársaság egyik legnagyobb városa, amely születését és gyors fejlődését Shaba (szuahéli 'réz', korábbi nevén Katanga) ércbányáinak köszönheti.

A szuahéli nyelv hazája Kelet-Afrika, az Indiai-óceán keskeny parti sávja. Minek köszönheti ez a nyelv, hogy ilyen távoli vidéken is elterjedhetett?

1. A 19. században szuahéli és arab rabszolga-kereskedők és elefántvadászok vitték a nyelvet Zaire keleti tartományaiba. Hamarosan elterjedt, és közvetítő nyelvként szolgálta a soknyelvű közösségeket. A múlt század végén a soknyelvű közösségek tipikus példája volt Garenganze királyság központja. Ez a város, amelynek fontos rabszolga- és elefántcsont-piacja volt, hirtelen növekedésnek indult, és befogadta az *eke*, *szanga*, *usi*, *lunda*, *bemba*, *luba* stb. törzsek tagjait. Éltek itt *nyamvezik*, arabok és szuahéli is Kelet-Afrikából, de *umbunduk* és *luvalék* is Angolából. Közvetítő nyelvként mindannyian a szuahélit használták. A király, az *eke* törzsből származó Msiri is folyékonyan beszélte a nyelvet, és amikor Katangát elfoglalta, ott is elterjesztette.

A szuahéli kereskedők igyekeztek akadályt gördíteni Kongó Független Állam megszületése elé, de a belgák leverték őket. Sok szuahéli akkor nem tért vissza Kelet-Afrikába, hanem végleg letelepedett és szuahéli nyelvű „bangwana” (szabad születésűek) közösséget alakítottak. A nyelvük *kingwana* (a szabadok nyelve) néven vált ismertté.

2. II. Lipót király Zanzibár szigetén toborozta Kongó Független Állam hadseregének katonáit, és a szuahélit az első világháborúig e katonaság nyelveként használták Katangában és a Keleti tartományban.

3. A 20. század elejétől kezdve Katanga egyre fontosabb ércfeldolgozó ipari központtá vált, állandó szükség volt munkásokra, akiket Kelet-Kasaiban és Manimában toboroztak. Mindnyájan szuahéli nyelvűek voltak, de azok is jól beszélték a nyelvet, akik Burundiból és Ruandából érkeztek.

A helyi közigazgatásban a belga gyarmatosítók a francián és a hollandon kívül a szuahéli, a ngala, a luba és a kongo nyelvet is használták. Ezek az afrikai nyelvek az egyház, az alapfokú oktatás és a rádióközvetítés nyelvei voltak, vallási tartalmú könyveket és újságokat is adtak ki rajtuk.

A belga gyarmati kormányzattól Zaire a francia nyelvet örökölte, mint az adminisztráció és a felsőfokú oktatás nyelvét. A napi sajtó csak francia nyelven jelenik meg, az afrikai elit nyelve ez. A keleti tartományok nagy városainak nyelve azonban

már a szuahéli. Lubumbashi egyik elővárosának középiskolájában a tanulók szociológiai felmérése azt mutatta, hogy csak a nem régen odaköltözött családok gyermekei nem tudtak még szuahéliül. A tanulók 11%-ának azonban már ez volt az anyanyelve, rajta kívül egyetlen más nyelven sem tudtak jól beszélni.

Figyelembe véve a szuahéli nagy tekintélyét, azt a tényt, hogy másfél évtizede Tanzánia és Kenya államnyelve lett, várható, hogy Kivu és Shaba iskolázott emberei sokkal nagyobb teret biztosítanak majd ennek a nyelvnek, mint amivel napjainkban rendelkeznek. Kétségtelen, hogy az európai értelemben vett nemzetek az afrikai szárazföldön éppen ott vannak kialakulóban, ahol a helyi eredetű nyelveknek évről évre nő a fontossága és a tekintélye.

Az afrikai nemzeti fejlődés sajátossága, hogy a zömében mesterségesen létrehozott és az etnikai határokat általában figyelmen kívül hagyó állam, amelyet napjainkban még a fejletlen osztályviszonyok és az államapparátus gyengesége jellemez, mint adminisztratív–politikai szervezet önmaga törekszik létrehozni a nemzeti egységet. Ez az egység a függetlenség elnyerésekor még csak potenciálisan, perspektivikusan van meg, meg kell tehát teremteni. Ennek a folyamatnak a mozgatója és a főszereplője az állam, amely a nemzeti függetlenségi mozgalomban létrejött népfront jellegű tömegpártra és az általa hirdetett nemzeti identitástudatra támaszkodik.

„A nemzeti kérdés nem a múlt kérdése, hanem napirenden van Afrikában, az ellene ható erők a világgazdaságban csak egyre jobban fokozzák a jelentőségét... A nemzeti identitástudat létrehozásában nagyon komoly szerepet játszik a történelmi múlt folytonosságának tudata, a helyi kulturális értékek felelevenítése...”¹²

Természetes, hogy mindez már napjainkban is főként afrikai nyelveken történik.

¹² Ágh Attila, *Az Európán kívüli nemzeti fejlődés sajátosságai*. (L. jelen kötetben.)

A „NÉGRITUDE” MA

Kun Tibor (Pécs)

Négritude elnevezéssel jelöljük azt a mozgalmat, amely a harmincas években bontakozott ki a francia nyelvű néger-afrikai költők körében, a korabeli Párizsban és a Francia Antillákon: Martinique és Guadeloupe szigetén, ill. Francia Guyana-ban.

Könyvek és cikkek tucatjai foglalkoztak már ennek a mozgalomnak megszületésével, fejlődésével, irányzataival és nem utolsósorban költészetével. Magyarországon is több cikk, sőt könyv is íródott róla. Ezek azonban mind csak a mozgalom kezdeti időszakával foglalkoztak, alig-alig tudósítva ennek a mozgalomnak mai aktuális kérdéseiről.

Hol is tart tehát a négritude ma?

Vegyük először az elméletet. Csaknem fél évszázad elteltével, nemrégiben nyilatkoztak az akkori mozgalom jelentősebb képviselői Marc Rombaut belga irodalmár-újságírónak, aki könyv alakban is megjelentette ezeket a beszélgetéseket, illetve e vezéralakok újabb költeményeit.

L.-G. Damas, guyanai költő, a négritude egyik elindítója, ma az Amerikai Egyesült Államokban él. Nem utasítja vissza a négritude-öt ért támadásokat, és ma is azt vallja, hogy az a színes bőrűek emancipációját és a Francia gyarmati rendszer teljes felülvizsgálatát jelentette. Vallja, hogy a négerség néhány speciális problémájára sem a kommunista pártoktól, sem az uralkodó (nyugati) ideológiáktól nem kapnak megoldást.

R. Dépestre, haiti költő viszont Kubát választotta második hazájának; itt él száműzetésben. Elítéli a négritude *faji* jellegét, és azt tartja, hogy azt egy *általános* nézetbe kell beépíteni. Elveti a Nyugat-Európában divatos formalista irányzatokat, mint pl. a Tel Quel csoport vállalkozása. Megítélése szerint a mai Haiti sötét időszakot él át mind történelmi, mind pedig irodalmi vonatkozásban.

T. Diakhaté szenegáli költő szerint az elkötelezettség a néger-afrikai író számára nem lényeges probléma; sokkal fontosabb, mennyire *népe lényegéből* táplálkozik. Hasonlóképpen vélekedik E. J. MAUNICK mauritiusi költő is, aki „identitás”-ról beszél. Társaival ellentétben azonban, ő ezt az identitást még az ún. „köz-mikus morajlás”-sal is egyesíti, vagyis a dolgok, az ember és a természet elválaszthatatlanságát hirdeti.

Youologuem mali költő pesszimista. Véleménye szerint az afrikai kulturális egység ma még inkább csak álom semmint valóság. Politikai-társadalmi téren a függetlenség kivívása csak *kasztrációt* eredményezett, s vajmi kevés remény van arra, hogy a jelenlegi helyzetből bármi is kifejlődjön.

J.-B. Tati-Loutard brazzaville-i költő számára e négritude esszencialista-szubsztcialista doktrína. Nem ért egyet azokkal a nézetekkel, amelyek szerint (pl. L.-S. Senghor) a néger lélek valami mozdulatlan tulajdonság lenne.

Sokkal konkrétabban fogalmaz T. U. Tam'si, egy másik brazzaville-i költő: „Költészetem lényege a politika. Egy elkötelezettség kifejeződése...” „Költészetem elsősorban lázadás.” – mondja. Bár a világot a jövőnek kell építeni, ő is, akár csak Damas, elutasítja a szocialista forradalmat, mondván, hogy „... az államérdek nem menthet föl az emberiség elleni büntettek alól.” S mit mutat a gyakorlat, vagyis napjaink francia nyelvű néger-afrikai költészete? Ugyanezeknek a véleményalkotóknak költői munkássága?

Eltűntek a hagyományos témák, mint a négerség abszolút dicsőítése, a fekete szín magasztalása, a fehérnek mint abszolút rossznak elítélése. Természetesen, az afrikai tájak–vidékek továbbra is felbukkannak, de szerepük távolról sem az, mint volt harminc–negyven évvel ezelőtt. Általában elmondhatjuk, hogy a mai francia néger-afrikai költészet *hangulatot* váltott. A lázadást, ami az első időkben olyan ösztönösen tört ki ezekből a költőkből, felváltotta egyfajta befeléfordulás, önmagukkal megbékélés hangulata, megtorpanás. A. Marc Rombaut által bemutatott költők közül egyedül E. M. Maunick az, aki érzésben, gondolatban, mondanivalóban értékeset tudott alkotni. T. U. Tam'si „formabontott” versében a szerelemről szól, R. Dépestre a gyarmatosítás alatti megszólításokat ironizálja, de hangot ad forradalomtól való félelmének is. Sajnos, hiányzanak a listáról a legismertebbek, L.-S. Senghor és A. Césaire nevei. Vajon ők hogyan látják ma azt a mozgalmat, amelyet elindítottak?

Azt tudjuk, hogy Césaire, Martinique képviselője a Francia Nemzetgyűlésben, régóta nem publikál; politikusi tevékenysége valószínűleg teljesen lefoglalja a hatvannégy esztendő „négritude”-vezért. És a napokban láttam egy francia könyvkatalógusban, hogy Senghor, Szenegál államelnöke, kiadta *Liberté* c. munkájának harmadik kötetét; ez, sajnos még nem jutott el hozzánk. Kétséges azonban, hogy sok újat tudna adni–mondani a négritude érdemi megítéléséhez.

Könyvismertetések

KÉT FROBENIUS-KIADVÁNYRÓL*

Biernaczky János

Bár néhány évvel ezelőtt kiadták már a *Fekete-Dekameront* (Magyar Helikon, 1974, szerkesztette: Bodrogi Tibor), amely egy sor erotikus történetet tartalmaz a 12 kötetes afrikai mitológia- és mesegyűjteményből, az *Atlantisból*, ettől eltekintve a német Frobeniusnak (1873–1938) az etnológiával, régészettel és a kulturális formatannal foglalkozó, nagyobbára afrikai témaköröket tárgyaló írásaiból magyarul mindaddig semmi sem volt elérhető, míg meg nem jelent a szerző különböző jellegű és tárgykörű munkáiból válogatott *Afrikai kultúrák* című szemelvénygyűjtemény (Gondolat, 1981, szerkesztette: Bodrogi Tibor). E válogatás közreadásához ösztönzést feltehetően a német tudós születésének századik évfordulóján a frankfurti Frobenius-Intézet által – egyidejűleg angolul és franciául – sajtó alá rendezett kötet adott.¹

A két gyűjteményben szép számmal található ugyan azonos szemelvény, tartalmuk nagyobb hányada mégis különbözik egymástól, ami a szerkesztés részben eltérő szempontjainak a következménye.

A centenáriumi kiadvány szerkesztője, Eike Haberland professzor, a frankfurti Frobenius-Intézet igazgatója, a kötetet elsősorban a mai afrikai etnológusoknak és érdeklődőknek szánta. A szigorúan szakszemponatok szerint csoportosított gyűjteményhez bevezetőt, saját kívánságára, Léopold Sédar Senghor, Szenegál néhai elnöke, a négritude mozgalom egyik vezető alakja írt, akire – s társaira – mozgalomuk megindítása idején, a harmincas évek másodtik felében, nagy hatást gyakorolt Frobenius két franciául is kiadott műve (*Kulturgeschichte-Afrikas: Histoire de la civilisation africaine; Schicksalskunde: Le destin de la civilisation africaine*).

A nyugati szakirodalom részéről Frobenius műveit – az elhangzó elismerő szavak mellett – már a szerző életében, de nem kevésbé halála után – gyakran érte éles hangú bírálat és elmarasztalás. A Német Szövetségi Köztársaságban a centenáriumi alkalmából publikált kötetbe erre való tekintettel nem vettek be „vitatott” részleteket. Recenziójában Jan Vansina professzor ezt úgy fogalmazta meg: „a

* Leo Frobenius 1873–1973, szerk. Eike Haberland, 1973, Wiesbaden; Leo Frobenius: Afrikai kultúrák, szerk. Bodrogi Tibor, 1981, Budapest, Gondolat.

¹ Leo Frobenius 1873–1973, Wiesbaden, 1973.

szerkesztő virtuóz kézzel nagy értékű szemelvényeket emelt ki”² Frobenius műveiből.

Ami a Frobenius elleni, itt-ott még manapság is felbukkanó támadásokat illeti, ezeket voltaképpen magától értetődő jelenségnek kell tekintetünk, ha számba vesszük a német afrikanistának a szaktudományai határain messze túlmutató legfőbb célkitűzéseit, s ennek következményeként a „higgadt, tárgyilagos tudós” szokványos modelljétől gyakran és élesen elütő magatartását, témakezelését és egyéb személyes megnyilatkozásait. Ez tehát annak tulajdonítható, hogy Frobenius nem volt „csak” etnológus, „csak” régész és „csak” történész. Ő a korabeli tudományos – s itt-ott esztétikai – szemléletek egy sorának a megváltoztatására, új szempontok érvényesítésére törekedett, mindezt a széles olvasóközönség elé tárva. Itt egész röviden csak az Európa-központú történelemszemlélet megdöntésére irányuló igyekezetéről, a „magas” és a „primitív” kultúrák egyenjogúságának elismertetését célzó erőfeszítéseiről, a kulturális áramlatok mozgástörvényeire vonatkozó megfigyeléseiről, a kultúrát különféle fejlődési periódusokon végighaladó önálló organizmusként jellemző elméletéről és minden emberi rassz kultúrahordozásra alkalmas mivoltának hangsúlyozásáról szeretnék említést tenni.

Mielőtt rátérnék a magyar nyelvű válogatás tartalmának áttekintésére, meg szeretnék arról is emlékezni, hogy korábban, vagyis a két világháború között, akadtak néhányan Magyarországon, akik tudtak egyet-mást a nálunk jelenleg jóformán teljesen feledésbe merült Frobenius munkásságáról.

1938-ban, a német Afrika-kutató halálakor, műveinek egyik legalaposabb magyar ismerője, Marót Károly emlékezett meg róla,³ megkérdőjelezve e tőle merőben távol álló szellem produktumai jelentős részének tudományos hitelét, egyben tiszteletre méltó tárgyilagossággal méltatva Frobeniusnak a tudományos kutatásokra gyakorolt rendkívüli ösztönző hatását. Érdekes adaléknak tekinthető, hogy könnyed eleganciával megfogalmazott világirodalom-történetében Szerb Antal szót ejt a műfaj szempontjából aligha odaillő etnológus munkásságáról. De azt is tudjuk – a múltjáról valló Ortutay Gyula egy televíziós nyilatkozatából –, hogy a harmincas években a korabeli magyar intellektuális élet egyik haladó szellemű csoportosulásának, a „Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának” tagjai Frobenius nem egy munkáját élénk érdeklődéssel forgatták. Feltehető ezzel kapcsolatban, hogy Radnóti Miklós afrikai mesefordításainak – a *Karunga, a holtak ura* című kötetnek – a létrejöttéhez Frobenius is adott ösztönzést. Másfelől annak bőven maradt írott nyoma, hogy Frobenius művei élénken foglalkoztatták a vele rokon szellemű Kerényi Károly ókortudóst. Így egy levelében éppen ő hívta fel Thomas Mann figyelmét etnológus honfitársára.⁴ Annak idején Németh László-

² Jan Vansina: Frobenius redivivus, *Cultures et développement*, Vol. VI. No 1., 1974, 397–401. old.

³ Marót Károly: K. Th. Preuss és Leo Frobenius – In memoriam, *Néprajzi Értesítő*, 1938, 2–4. szám.

⁴ *Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról*, Budapest, Officina 99/100, 58. old.

hoz is Kerényi jóvoltából került el Frobenius egyik sok vitát kiváltott műve, a Schicksalskunde, amivel *San Remó-i naplója* első részében foglalkozott Németh részletesen.

Frobenius 1945 előtti magyarországi hírét-nevét illetően hadd tegyük még szóvá, hogy a német etnológus expedícióin készült sziklakép-másolatokból 1934. március 9. és április 3. között mintegy 200 képet nálunk, Budapesten is meg lehetett tekinteni az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban, sőt Frobenius személyesen is több alkalommal megfordult Magyarországon; legutoljára halála évében, 1938. január 26-án, amikor a Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadást *A kultúra tudománya és a mitológiakutatás módszere* címmel.⁵

Az 1981-ben kiadott magyar nyelvű válogatás szerkesztésekor, a most említett magyarországi előzmények ellenére, reálisan nyilvánvalóan abból kellett kiindulni, hogy –egy-két idős tudóstól és néprajzi érdeklődésű olvasótól vagy egynéhány az etnológia története iránt érdeklődő és elvéve németül is értő fiatalabb szakmabelitől eltekintve – Frobenius munkáit nálunk sem az etnológusok, sem a szélesebb olvasóközönség általában nem ismerik, s így a megállapításaival és hipotéziseivel kapcsolatos vitákról – francia, angol vagy orosz nyelvű, szórványosan felbukkanó sommás megállapításoktól eltekintve – szintén aligha tudnak valamit.

Az előszóban, Frobenius életművének tömör ismertetése végén, Bodrogi Tibor azt írja:

„...Frobeniusnak azokból a munkáiból adunk szemelvényeket, amelyek tevékenységének legfontosabb vonulatait, írásműveinek típusait jelzik... mint az útleírás... anyagfeltáró terepmunka.. folklór... művészetsziklaképkutatás... portrék...”

Mindjárt az elsőként szóba hozott típusnál két ok miatt is meg kell állnunk. Először azért, mert az útleírásokból, alighanem vitatott részleteik miatt, a német kiadású válogatás semmit sem tartalmaz, másodsorban mivel éppen az „útleírás” műfajában Frobenius egyénisége kialakulásának egyik fontos mozzanatára bukkanunk. (A magam részéről, a következő mondatokban kifejtett okok miatt, az *Auf dem Wege nach Atlantis* mellett – Bodroginál az anyagfeltáró terepmunkák közt említett és – a nyugati szemelvénygyűjteményben ugyancsak mellőzött *Und Afrika sprach* köteteit is ide sorolom.) A porosz katonatiszti családban felnövő gyermek Frobenius ugyanis, afféle jövődöbéli könyvmolyt sejtetve, az ifjúsági irodalmon belül már tízegynéhány éves korában rákap az idegen földrészekkel s azok népeivel foglalkozó könyvekre – amihez az is indítékot adhatott, hogy az anyai nagyapja által igazgatott berlini állatkertben, gyermeki nyíltszívűséggel, őszinte barátságba keveredett a legkülönbözőbb egzotikus népek fiaiból rekrutálódott állatapolókkal. Nos ez a gyermek hamarosan rájön, hogy olvasmányaiiban csak vérszegény, kigondolt sémákat kap, már ami az idegen földrészek gyermekeinek életét illeti, mert a valóság egészen más. Kamaszként azután a helyszínen járt utazók és felfedezők – felnőtt olvasóknak szánt – könyveit bújja, majd a kamaszkoron

⁵ Marót Károly: id. tanulmány.

éppen hogy átlépő ifjú, a múzeumok buzgó látogatása mellett, rövid évek alatt át-tanulmányozza, kivonatolja és rendszerezi a korabeli etnológiai szakirodalmat.

Az így egymásra rakódott élmény- és ismeretanyag birtokában az alapvetően a nagyközönségre irányuló, felvilágosító és közvéleményre ható szándékokkal eltelt fiatalember – egyelőre olvasmányok és a múzeumi tanulmányok alapján megírt tudományos dolgozatok mellett – egész sor antológiát állít össze. Először az ifjúság kezébe akar a valóságot tükröző ismertetéseket adni,⁶ majd felnőtteknek szánt gyűjteményeket állít össze.⁷ Első afrikai útjairól közzétett köteteit pedig az általa mindvégig nagyra becsült utazó elődei útbeszámolóinak naplóformájában írja meg,⁸ azt a többletet adva ehhez, hogy a korábbi s jelentős mértékben a földrajzi feltárást – és esetleg egzotikus tárgyak gyűjtését – szolgáló utazók nyomába most egy földrajzilag is kitűnően kiképzett, de egyúttal a szellemi és a tárgyi néprajz terén alapos ismeretekkel rendelkező, sőt e téren úttörő gondolatokat is feszegető, azonkívül újszerű történelemszemléletet kialakítani kívánó etnológus fűrkészi az „ismeretlen” Afrikát, s munkája előrehaladtával az etnológiai érdeklődés régészeti tevékenységgel – ásatásokkal, majd főként sziklaképek feltárással – egészül ki. Ezért találjuk szerencsésnek, hogy – szemben a centenáriumi szemelvénygyűjteménnyel, mely az első útbeszámolókat mellőzi – a magyar válogatás, Frobenius különböző arcultatainak bemutatásakor, az első expedíciókat ismertető munkák („Úton Atlantisz felé” 1911, „És Afrika szólt...” 1912–13) jó 150 oldalnyi részleteivel, a tereppel először találkozó fiatal tudóst is bemutatja.

Az egymást sűrűn követő afrikai expedíciók közé az első világháború mintegy tíz esztendei (1915–1928) kényszerszünetet iktatott, amit Frobenius rendszerező és elméleti munkák készítésére használt fel. Hogy az az időszak milyen jelentős érlelődést és átalakulást idézett elő benne, azt többek között világosan elárulja, ha a fentebb említett korai úti leírásait az 1928–30. évi dél-afrikai kilencedik expedíciójáról készült *Erythräa*-val hasonlítjuk össze. Itt az úti élménybeszámoló nem keveredik az etnológiai megfigyelések ismertetésével. Ehelyett a könyv elején mintegy 20 oldalnyi leírás tájékoztatja az olvasót az expedíció viszontagságairól, s ezután már csak a folklorisztikai és tárgyi anyaggyűjtésre vonatkozó megfigyelések és következtetések kerülnek sorra. Az anyag bemutatása minden korábbinál tömörebb és koncentráltabb. A szerző mesterien kezeli a gyűjtött tárgyi és folklór anyagot, hogy az általa fiatalon bevezetett kultúrkörfogalmat, pontosabban valamely valóságos kultúrkör létezését, az azt igazoló követelmények fennforgását, itt konkrét formában: a szóban forgó dél-eritreai kultúrkör példájával bizonyítsa. Heine-Geldern 1933-ban az *Erythräa*-ról és Frobeniusnak az eritreai kultúrkörre vonatkozóan e műben található leírásáról így ír: „...Frobenius itt példamutató módon

⁶ Leo Frobenius: *Aus den Flegeljahren der Menschheit*, 1901; *Die reifere Menschheit*, 1902.

⁷ Leo Frobenius: *Weltgeschichte des Krieges*, 1903; *Das Zeitalter des Sonnengottes*, 1904; *Geographische Kulturkunde*, 1904.

⁸ Leo Frobenius: *Im Schatten des Kongostaates*, 1907; *Auf dem Wege nach Atlantis*, 1911; *Und Afrika sprach* (Volksausgabe), 1912; u.a. három kötetben 1912–1913.

teljesítette azt a követelményt, melyet ő maga – korábbi, más irányú munkákat bírálva – már 1904-ben meghatározott, ti. hogy azokat az azonos elterjedést mutató (kulturális elemekből képződő) csoportokat kell szemügyre venni, melyeken belül a kulturális elemek egymással belső, szerves, élő összefüggésben állnak⁹. (Zeitschrift für Ethnologie XXXVII. 89.) Ennek a követelménynek Frobenius azal tett itt eleget, hogy a kozmikus eszme által szabályozott államot, tehát a jelenések egy szervesen összefüggő, zárt csoportját állította a kutatás középpontjába. Ezáltal egyidejűleg e kultúra lényegébe a legmélyebb betekintést nyerték...⁹

Az *Erythräa*t említve – az egykori teraszos földműves gazdálkodásról és bányászatról s az ásatások eredményeként a temetkezési helyekről, az épületromokról, a lakásgödrökről és a tárgyi ásatási leletekről szóló, mindkét szemelvénygyűjteményben mellőzött ismertetés mellett – nem feledkezhetünk meg a dél-afrikai sziklaművészet kitűnő jellemzéséről, amiből viszont a német és a magyar publikáció egyaránt tartalmaz részleteket; és szóvá kell még tennünk az *Erythräa* első függelékét. Ez utóbbiban ugyanis tézisszerűen és az interdiszciplináris szemlélet egy korai megnyilvánulásaként azt olvashatjuk: mi a lényege a Frobenius által kialakított kulturális formatannak, annak a „kulturmorfológiának”, mely három tudományág – a történelem, az őstörténet és az etnológia – egyesítéséből jön létre, de olyanformán, hogy az említett két történelmi diszciplína a régészet rájuk vonatkozó és ismeretanyagukat kiterelbélyesítő fejezeteit is magába foglalja. E függelék számára a Frobenius-Intézet válogatásában helyet szorítottak, a miénkből azonban kiszorult.

A magyar nyelvű válogatás további szemelvényeire utalva: a két válogatás legszélesebb találkozási felülete egyrészt az Afrika művészetére, főképp a sziklaművészetre vonatkozó írások, másrészt és a legnagyobb terjedelemmel, az afrikai mitológia- és mesegyűjtemény, az „Atlantis”, konkrét gyűjtött anyaga és a Frobenius által hozzájuk fűzött magyarázatok.

Fölösleges lenne elhallgatni, hogy Frobeniust mesegyűjtési módszerének hiányosságai és a német nyelvre fordítás során „gyanítottan” elkövetett „kikerekítései” miatt is nemegyszer bírálat érte.¹⁰ E téren széles körű, alapos vizsgálódásra és elemzésre tudomásom szerint eddig azonban senki sem vállalkozott. Annyi viszont világos: Frobenius itt sem szaktársai zárt körének dolgozott, és nem az „eredeti”, továbbá a „szó szerinti” és az „érthető fordítás” hármas szintjén közölt, sőt legnagyobbbrészt az elbeszélő és a tolmács személyi adataira, a helyszínre stb., stb.-re vonatkozó adatrögzítések is hiányoznak. S ha e téren esetleg úti naplóból még ki lehetne is egyet-mást bányászni, látnunk kell, hogy legtöbb publikációját –

⁹ Robert Heine-Geldern: Frobenius' Forschungen über die Beziehungen zwischen afrikanischen und asiatisch-ozeanischen Kulturen, in: *Leo Frobenius, Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende*, Leipzig, 1933, 118–128. old.

¹⁰ Samia Al Azharia Jahn: Der deutsche Afrikaforscher Leo Frobenius als erster Sammler Sudan-arabischer Volkserzählungen, *Paideuma*, Band 21, Wiesbaden, 1975, 30–46. old.; Marót Károly: id. tanulmány; Jan Vansina: id. tanulmány.

s így az *Atlantis* köteteit – Frobenius elsősorban a széles olvasóközönségnek szánta. Ennélfogva nyilvánvaló, hogy „olvasmányos” formában, a szó legjobb értelmében vett műfordítói igénnyel ültette át az afrikai mitológiákat és meséket németre, bízva az e téren talán valamennyi kortársánál szélesebb körű ismeretei, a különféle stílusok iránt kifejtett érzéke és intuíciója sugallatában.¹¹ Mindez nem jelenti azt, hogy az *Atlantis*-ban olvasható mintegy 800 elbeszélésből gyűjtőjük néhányánál nem esett bele egy-egy sikerre áhító „mesefa” vagy „tolmács” csapdájába, akik esetleg különféle idegen elemek összekeverésével és fantáziájuk módosító hatásával hagyományos elbeszélés helyett itt-ott „egyéni alkotásokat” produkáltak. S az sem kizárt, hogy a francia vagy angol nyelvre fordító egyik-másik tolmács a számára homályos részek okozta nehézségből egyéni leleménnyel vágta ki magát. Mégis igen valószínűtlen, hogy az ilyen esetek jelentékeny számarányt képviselnének. Mindent összevéve tehát csak sajnálkozni lehet azon, hogy ezt a majd 3000 nyomtatott oldalra rúgó gyűjteményt – melyből a magyarázó és ismertető szövegekre kb. 1000 oldalnyi jut¹² – megjelenése idején; amikor a maga sokoldalúságában mindez felfedezésszámba ment; néhány darabjától eltekintve, sem francia, sem angol nyelvre nem fordították le, s a fentebb már említett, Németországban készült, válogatásban található némi ízelítő éppen 50 esztendővel látott napvilágot.¹³

Frobeniusnak nem kedvezett a történelem. Az első világháború: afrikai kutatásait akasztotta meg tíz esztendőre – bár ezt a kényszerszünetet még a maga javára tudta fordítani –, a második viszont útját állta annak, hogy művei s így gondolatai, időszerűségük évtizedeiben juthassanak, megfelelő angol és francia fordítások révén is, az európai tudomány vérkeringésébe. Tudománytörténeti szerepe és helye mégis, így is, kellőképpen indokoltta teszi, hogy, bár megkésve, nálunk is, magyarul is olvasni lehessen életművének néhány megragadó részletét.

¹¹ Ulf Diederichs: „*Leo Frobenius: Schwarze Sonne Afrika*”, ’Der Mann, der Afrika zum sprechen brachte’, Düsseldorf/Köln, 1980, 379. old.

¹² Biernaczky János: ’Frobenius műveinek tudományos háttere’; *Atlantis. A „Kulturgeschichte Afrikas”* magyar fordításához csatolt 15. sz. függelék utolsó pontja, kéziratban, 1981, II. rész, 568–579. old.

¹³ A lefordított „néhány darab” arra utal, hogy az *Atlantis* 10. kötetének mintegy a kétharmadát, Frobenius kultúrtörténeti és leíró ismertetését és az abba szövegek közti idézetként ékelt elbeszélés-töredékeket franciául is kiadták. Lásd: Leo Frobenius: *Mythologie de l’Atlantide – le „Poseidon” de l’Afrique noire, son culte chez les Yoruba du Bénin*, Paris, 1949. Az eredetiben közölt, helyszínen gyűjtött 55 elbeszélés a fordításból azonban kimaradt. – Emellett a Maina-frankfurti Frobenius Intézet 1983-ban franciául is publikálta az *Atlantis* 12. kötetének az anyagát. Lásd a „*Studien zur Kulturkunde*” c. sorozat 70. kötetét: *Mythes et contes populaires des riverains du Kasai*.

FEKETE AFRIKA

in: *Ethnologie régionale* 1. kötet, pp. 246–1004. Gallimard, Párizs, 1972.

Kun Tibor

A szerző, L.-V. Thomas francia afrikanista neve ismerős lehet az afrika-kutatók előtt. Éveken át volt a dakari Egyetem Bölcsész és Humán Tudományok Karának dékánja. Több könyvet és cikket jelentetett meg az afrikai hagyományos társadalmakról, azok különböző aspektusairól (*Les religions d'Afrique noire*, Párizs, 1969; *La terre africaine et ses religions*, Párizs, 1975; *Les sages dépossédés*, Párizs, 1977). Ő írta a párizsi Gallimard kiadó világhírű Pléiade sorozatában megjelent *Ethnologie régionale* c., 3 kötetes műben a néger-afrikai etnológiáról szóló általános ismertetést, valamint ugyanebben a kötetben (1. kötet) az angol nyelvű, keleti, középső és déli Afrika c. fejezetet.

Az általános rész felöleli a hagyományos néger-afrikai társadalmak legkülönbözőbb megjelenési formáit, belső mozgóerőit. Mi jellemzi a néger lét-tudatát? A rendetlenség, ami a természet tökéletlenségeit idézte elő, de ami ugyanakkor a rendet implikálja és teszi értékessé; a létezés egyedi és totális volta; a létezésnek a több-lét felé mutató irányultsága. Az individuum csak mint esetlegesség jelenik meg, valamilyen közösség tagja. Ezt a szoros társadalmi szervezetet sokféle hiedelem tartja össze. Az alapvető társadalmi egység a kiterjedt család. A rokonsági relációkban megkülönbözteti a vér szerinti és a célirányos kapcsolatrendszer. A különböző csoportosulások magukban foglalják az utilitarisztikus, a beavatási célzatú, a politikai és vallási, valamint, főleg az utóbbi évtizedekben, a szinkretikus–nacionalista tartalmú csoportosulásokat.

A létezett vagy itt-ott még most is létező politikai berendezkedések főbb formái: társadalmak, amelyek központosított hatalommal rendelkeznek; társadalmak, amelyekben ilyen hatalom nincs; ezek az anarchikus vagy fél-anarchikus társadalmak; főnöki hatalmon alapuló társadalmak és az államszervezettséggel rendelkező társadalmak.

A nemek társadalmi és munkamegosztási helyzetének elemzését követi a kézművesek és a művészek közötti különbségek bemutatása. A gazdasági életben a három legfontosabb forma az önellátó, a vegyes (árucsere + külső áruváltás) és egy közbülső, egyfajta kapitalisztikus forma. Igen gazdag, érdekes az afrikai négernek a világról alkotott elképzelése; a pánvitalizmus jellemzi, vagyis mindent, ami létezik és mozog, lélekkel ruház föl. Természet és vallás szoros kapcsolatban áll a néger gondolkodásmódjában. A hagyományos vallási elnevezések inkább az európai fogalmi elképzeléseket tükrözik: animizmus, totemizmus, ősök tisztelete, naturizmus, fetiszizmus, pogányság. A vallások itt is rendelkeznek a szükséges anyagi és nem-anyagi jellegű „kellékekkel”: egyéni és közös oltárok, kultuszok. Igen érdekes és gazdag az afrikai szimbolika.

Az általános bevezető után a különböző területek és népcsoportok részletes és konkrét etnológiai elemzése következik, amely a művészetek, orális irodalom bizonyos vonatkozásait is magába foglalja. A felosztás a következő sorrendben halad: Nyugat-Afrika belsejének népei; Nyugat-Afrika partvidéki népei; A hajdani brit Nyugat-Afrika; Közép-Afrikai köztársaságok népei; A Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda és Burundi népei; Pigmeusok, busmanok; Angola; Keleti, középső és déli, angol nyelvű Afrika; Mozambik; Kelet-Afrika.

ANTILLÁK

in: *Ethnologie régionale* 2. kötet. pp. 1372–1448. Gallimard, Párizs, 1978.

Kun Tibor

Roger Benoist, a szerző tanulmánya elején kiemeli az Antillák etnológiai tanulmányozásának régóta fennálló nehézségeit. Egy olyan területről van szó, amelyen a kultúrák sokasága létezik egyidőben és egymás mellett. Jelentős a különböző földrészekről érkezettek kulturális hozománya. Ez a hozomány maga is megsokszorozza a szigetvilág tarkaságát. Az évszázadok során ezek a kulturális hozományok a történelmi események során átváltoztak, állandóan új és új vonások jelentek meg, mások eltűntek. Hagyományok, vallások szűntek meg, hogy újaknak adják át helyüket. Megnehezíti a kutatásokat, hogy leggyakrabban a *földrajzi* egységek nem esnek egybe az *emberi* csoportok előfordulási helyeivel. Az Antillák tanulmányozása, ennek következtében, megköveteli a történészek, közgazdászok, antropológusok és demográfusok közös erőfeszítéseit.

Az elemzés a prekolumbiánus kortól indul. A történelmi háttér bemutatásával végigmegy a felfedezéseken át a nagy ültetvények koráig, majd onnan a cukortermesztésen át a rabszolgaságig. Jelentős szerep jut ebben a fejlődésben – társadalmi vonatkozásban – az ültetvényeknek, amelyeknek a megszűnése a mai társadalom megszületését tette lehetővé. A monokulturális termelési mód és az ültetvények alakították az emberek közötti kapcsolatokat. Ennek az „ültetvényes társadalom”-nak a legfőbb jellemzői: a földbirtokos arisztokrácia és a dolgozó tömegek ellentéte; a monokulturális gazdálkodás túlsúlya; az európai eredetű uralkodó osztály számbeli kisebbsége ill. a nagyszámú elnyomott osztály. Az európai eredetű kulturális érdekek foglalják el a csúcst, míg az eredeti, afrikaiak háttérbe szorulnak.

A családi és a rokonsági kapcsolatokban egyrészt a nő központi helyét emeli ki a szerző, másrészt rámutat arra, hogy az egyéb rokonsági kapcsolatok időnként nagyon lazák lehetnek, de megélnéülnek a különleges helyzetekben, pl. halál vagy vándorlások idején.

Mint már utaltunk rá, az Antillákat több kulturális hatás érte. Ezek közül a legmélyebbek az indián, az európai, az afrikai és az indiai hatások. A kultúrák érintke-

zése nem mindig ment – és megy – zökkenőmentesen. Ezek az érintkezések vagy az adott, szenvedő kultúrák elszigetelődéséhez, vagy keveredéséhez vezettek. Ennek alapján pl. nyelvi vonatkozásban vagy keverék nyelvek (kreolok) jöttek létre, vagy eltűntek a nyelvek (afrikaiak), vagy fennmaradtak (európai nyelvek). A vallások területén szintén megfigyelhető bizonyos keveredés az afrikai eredetű és az Európából behozott vallások között. Legismertebb vallás a Haiti szigetén elterjedt, nyugat-afrikai eredetű vudu. Jelentős helyet foglalnak el az Antillákon a mágia és a különböző halottkultuszok.

SOZIALER WANDEL IN AFRIKA UND DIE ENTWICKLUNG
VON FORMEN UND FUNKTIONEN AFRIKANISCHER SPRACHEN

Szerk.: D. A. Olderogge – S. Brauner

Berlin, 1980. (Akademie der Wissenschaften der DDR

Zentralinstitut für Sprachwissenschaft Linguistische Studien

Reihe „A”; Arbeitsberichte 64.)

Füssi Nagy Géza

A szovjet–NDK közös kiadványként megjelent tanulmánykötet kilenc cikket tartalmaz szovjet és német afrikanisták tollából. A tanulmányok feltételelesen három alapvető témakörbe sorolhatók. D. A. Olderogge és S. Brauner írásaikban a nyelvi–etnolingvisztikai folyamatokat általános társadalomfejlődési keretekben helyezik el, Afrika egész területére nézve vonnak le lényeges társadalomtörténeti következtetéseket.

Amsalu Aklilu, R. Richter, S. B. Csernyecov, I. Herms, V. V. Laptuhin és K. Legere egy-egy konkrét régió, ország vagy nyelv vonatkozásában világítanak rá a nyelvi–kulturális fejlődéshez kapcsolódó politikai jelenségekre. Vizsgálják a politikai, ideológiai szókészlet és frazeológia változásainak törvényszerűségeit, azokat a szükségszerű folyamatokat, amelyek az utóbbi néhány évtized társadalmi átalakulásaival függenek össze.

A. S. Pataman a tanzániai *Uhuru* (Szabadság) című napilap anyagában követi figyelemmel az „Ujamaa-szocializmus koncepciójának” kibontakozását, míg A. A. Zsukov a szuahéli nyelvű szépirodalom hatását vizsgálja a kelet-afrikai társadalmak közelmúltbeli fejlődésében.

TRADITIONAL IDEOLOGY AND ETHICS
AMONG THE SOUTHERN LUO

A. B. C. Ocholla-Ayayo

The Scandinavian Institute of African Studies Uppsala, 1976, 248 old.

Füssi Nagy Géza

A kenyai származású tudós könyve a Kenyában élő – a *nílushi népek* családjához tartozó – *déli luok* hagyományos eszmerendszeréről, jogviszonyairól és erkölcsi normáiról nyújt részletes és hiteles képet. A kötet tíz fejezetből áll, amelyek közül az általános elméleti bevezető után nyolc foglalkozik az érintett témakör egy-egy részterületének értékelő ismertetésével. A tizedik fejezet a különböző mellékleteket tartalmazza.

A fontosabb, részletesebben tárgyalt témák:

III. fejezet – a szocializáció folyamatát és a hagyományos-nevelési rendszereket tárgyalja, érintve azokat a folklór műfajokat is, amelyeknek konkrét szerepük van az életviteli normák elsajátításában.

IV. fejezet – a népi törvényeket és a bíraskodás eljárásait mutatja be különös tekintettel a szexuális viselkedési normák alkalmazására.

V. fejezet – a társadalom szerkezetét és a társadalmi–gazdasági viszonyok rendszerét ismerteti.

VI. fejezet – témáját a hiedelemvilág és a luo házassági szokások alkotják.

VIII. fejezet – eszmék és kozmogónia.

IX. fejezet – a hagyományos társadalmi életet és annak politikai hátterét, mechanizmusait részletezi.

Minden fejezetet rövid, értelmező szándékú összefoglaló zár.

GOVERNMENT AND RURAL DEVELOPMENT IN EAST AFRICA
ESSAYS ON POLITICAL PENETRATION

Szerk.: L. Clippe – J. S. Coleman – M. R. Doornbos

Institute of Social Studies – Martinus Nijhoff, Hága, 1977, 330 old.

Füssi Nagy Géza

A kötet bevezetőből, négy tematikailag elkülönülő fejezetből és összefoglalóból áll. Az egyes rész tanulmányokat tizenhat különböző nemzetiségű szaktudós készítette.

A *II. fejezet* Uganda és Tanzánia politikai történetéből kiemelt jelenségeket és folyamatokat taglal három szerző cikkeiben, részben pedig a függetlenség elnyerését követő időszakból. A *III. fejezet* három tanulmánya a hagyományos gazdasági szervezet, a falusi életvitel fejlődése és intézményrendszere köré csoportosul. A kelet-afrikai térségre általános érvényű, illetve helyi sajátosságokat kiemelő megállapításokat tesz. A *IV. fejezet* szintén három cikkből áll, amelyek Kenya, Tanzánia és Uganda lokális politikai intézményeivel és a hozzájuk kapcsolódó közigazgatási-gazdasági átalakulási folyamatokkal foglalkoznak. Az *V. Fejezet* négy tanulmányból áll. Átfogó témájuk a falusi társadalom fejlődésének dinamikája.

A kötetbe foglalt tanulmányok Kelet-Afrika társadalom-fejlődésének azt a másfél évszázadát fogják át, amikor három igen lényeges változás ment végbe a térségben élő népek életében: lezajlott az egész terület modern európai gyarmatosítása – bomlásnak indult a hagyományos társadalom; kialakult a gyarmati adminisztráció rendszere; majd annak megszüntével a modern társadalom kibontakozása.

AZ AFRIKAI NYELVEK NÉVSZÓ-OSZTÁLYAINAK
MORFONOLÓGIÁJA ÉS MORFOLÓGIÁJA:
FŐNEVEK ÉS NÉVMÁSOK

Szerk.: N. V. Ohotyina

„Nauka”, Moszkva, 1979, 252 old.

Füssi Nagy Géza

A szerzői kollektíva által készített nyelvészeti munka három része tagolódik: 1. a *félbantu* nyelvek atlanti csoportjához tartozó *fula* (fulani, fulbe stb.) nyelv névszó-osztály rendszerének morfológiai vizsgálata; 2. a *bantu* nyelvcsaládhoz tartozó *bamileke* nyelv névszó-osztályainak és névmásainak a rendszere; 3. a *bantu* nyelvek névmás-rendszerének a tipológiai elemzése.

A kötet szerzői különös figyelmet fordítanak a fekete-afrikai nyelvekben általánosnak tekinthető névszó-osztályok szemantikai körülhatárolásának szabályszerűségeire, fejlődésük – egyszerűsödés irányába mutató – tendenciáira. Az alapvetően nyelvtipológiai módszertani eszköztárába tartozik a más típusú nyelvek anyagaival történő összehasonlítás.

A fula nyelv névszó-osztály rendszerének leírásakor a szerzők, az osztályokat meghatározó affixumok szemantikai körülhatárolásának módszerét alkalmazzák. A bantu nyelvek névmás-rendszerének elemzéséhez pedig a komponenciális vizsgálati eljárást használják fel.

A részfejezetekben gazdag példaanyag található, amely segítséget nyújt más, hasonló témákkal foglalkozó nyelvészeti tanulmányok helyes értelmezéséhez és értékeléséhez. A kötet része egy, a moszkvai és leningrádi afrikanisztikai tanszék által indított tanulmány-sorozatnak.

HAUSZA. ETNIKAI, SZOCIÁLIS
ÉS POLITIKAI TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK – (A 19. SZÁZADIG)

Kiszeljov, G. SZ.

„Nauka”, Moszkva, 1981, 224 old.

Füssi Nagy Géza

Szerkezetileg a kötet bevezetőből, négy önálló résztanulmányból és rövid összefoglalóból áll.

1. *Tanulmány*: Forráskutatás és történeti áttekintés. A gyarmatosítás előtti *hausza* társadalom fejlődéséről meglepően kevés hiteles írásos emlék maradt fenn. A legfontosabb, az ún. *Kanoi krónika* pedig szájhagyományok rögzítése, amely csak sajátos módszerekkel értékelhető.

2. *Tanulmány*: A *hausza* nép etnogenezisének kérdései. Kutatásai során a szerző a szovjet afrikanisztikában már hagyományokkal rendelkező *komplex módszert* alkalmazza: egyaránt felhasznál nyelvészeti, néprajzi, folklorisztikai, történelmi, földrajzi stb. forrásanyagokat. Ezeknek összehasonlító elemzésével kísérli meg feltárni a *hausza* etnikum kialakulásának és fejlődésének folyamatát a 10–11. századtól napjainkig.

3. *Tanulmány*: A *hausza* államalakulatok keletkezése. A szerző felvázolja azokat a folyamatokat, amelyek eredményeképpen kialakultak a középkori *hausza* államok a *hausza* nép mai lakóterületén és helyenként azon kívül is.

4. *Tanulmány*: *Hausza* államok a 15–18. században. A különböző középkori *hausza* államalakulatok belső fejlődésének fölvezetése mellett ez a fejezet tárgyalja a *hausza* kultúra és a vele szomszédos államok, főleg Bornu és Kanem, valamint a korabeli Mali birodalom közötti kapcsolatokat és az iszlám nyugat-szudáni térhódításának folyamatát.

AFRIKA ETNIKAI TÖRTÉNETE
(ETNICSESZKAJA ISZTORIJA AFRIKI)
(A GYARMATOSÍTÁS ELŐTTI KOR)

Szerk.: D. A. Olderogge
„Nauka” Moszkva, 1977, 200 old.

Füssi Nagy Géza

A tanulmánykötet hat szovjet afrikanista hét írását tartalmazza. Bevezető áttekintő tanulmányában D. A. Olderogge az afrikai népekről a gyarmati hódítások első szakaszában kialakult és széles körben elterjedt tévképzetek kritikai elemzését adja. Sz. B. Csernyecov egyik tanulmányában az etiópiai *amhara* etnikum kialakulásának körülményeit vizsgálja, igyekszik megvilágítani az amhara etnonimia eredetét és jelentésének alakulását. Másik írásában azt a hatást vizsgálja, amelyet az egyház és az állam gyakorolt a 13–14. századi Etiópia etnikai fejlődésére, az ott végbement integrálódási folyamatokra. V. V. Matvejev a tágabb, földrajzi értelemben vett szudáni övezet népeinek és kultúráinak változásait mutatja be a 7–8. és a 18–19. század között. Külön figyelmet fordít a különböző antropológiai típusokhoz tartozó és eltérő népcsoportok migrációira, valamint az iszlám terjeszkedésére. N. M. Girenko az egyik legnépesebb tanzániai etnikum, a *nyamwezi* nép 19. századi történetéről von le elméleti jelentőségű következtetéseket. O. SZ. Tomanovszkaja a Kongó folyó alsó szakaszának ma három állam (Kongó, Zaire és Angola) között megoszló térségén belül néhány évszázad során végbement etno-szociális folyamatokat elemzi. V. R. Arszenyev pedig a Niger és a Szenegál folyók felső szakaszainak mentén kialakult, napjainkra számos ország között megoszló etnikai-történeti terület (area) sajátos fejlődését és tagolódását mutatja be.

ZIMBABWE NÉPE (NAROD ZIMBABWE)
(TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK)

Kszenofontova, N. A.
„Nauka”, Moszkva, 1974, 200 old.

Füssi Nagy Géza

Kszenofontova monográfiája bevezetőre, négy fő fejezetre és összefoglalóra tagolódik. Az *I. fejezetben* az angol gyarmatosításnak a hagyományos afrikai gazdálkodási rendszerre gyakorolt befolyásáról olvashatunk, visszatekintéssel a gyarmati rendszert megelőző kor általános gazdasági fejlődési tendenciáira és a javak elosz-

tásának hagyományos rendszerére. A 2. fejezet Zimbabwe legnépesebb etnikumának (*ma-sona*) mai falusi társadalmát, azon belül a törzsi-nemzeti viszonyok szerepét mutatja be a kétgenerációs családmódtól a törzsszövetség szervezeti felépítéséig. A 3. fejezet részletesen ismerteti a hagyományos helyi tulajdonviszonyokat mindkét alapvető gazdálkodási szféra, a földművelés-földtulajdonviszonyok és az állattenyésztés területén. Külön foglalkozik a kizsákmányolás különböző formáival és a gazdasági-társadalmi függőség szintjeivel. A 4. fejezet központi vázát az egyén és a közösség közötti kapcsolatrendszer alkotja. Először áttekinti a hagyományos társadalmi struktúrát, annak jogi, morális, vallási-ideológiai sajátosságait, majd rátér a gyarmati adminisztráció hatására bekövetkezett változások elemzésére a *sona* társadalom fejlődésének, hagyományos keretei felbomlásának folyamatában.

A szerző csupán megemlíti a középkori zimbabwei magaskultúrát és azt a szerepet, amelyet annak kialakításában a mai Zimbabwe lakosságának mintegy 85%-át kitevő *sona* nép elődei játszottak.

VALLÁSI RENDSZEREK AFRIKA ORSZÁGAIBAN (RELIGII SZTRAN AFRIKI) (Útmutató)

Spazsnyikov, G. A.

„Nauka” Moszkva, 1981, 365 old.

Füssi Nagy Géza

Jelen kötet a hasonló című, 1967-es első kiadás javított és átdolgozott változata.

A monográfia rövid, a kiadvány célkitűzéseit ismertető bevezetés után áttekinti az Afrika területén jelenleg nagyobb lélekszámú népesség által követett vallási rendszereket. Külön figyelmet szentel az eredeti, afrikai vallási hiedelmeknek, amelyek a tételes világvallások mellett a legtöbb fekete-afrikai országban mind a mai napig fennmaradtak.

Ezt követően a szerző öt zónára osztja fel a kontinenst, hatodikként pedig az Indiai-óceán szigeteit tárgyalja. Az egyes zónákon belül földrajzi elhelyezkedésük szerint halad végig az afrikai országokon. (A felsorolás sorrendje nem minden esetben egyértelműen logikus.) Az öt kontinentális övezet: É.-Afrika; Ny.-Afrika; Közép-Afrika; K.-Afrika; D.-Afrika.

A tájékoztató szöveg száraz, statisztikai jellegű, a felsorolt adatok mennyisége impozáns. Rendszerezésük logikus, de a kötet szerkesztési sajátosságai következtében nem mindig világos, és általában nehezen áttekinthető. Viszonylag szűkszavúan tárgyalja az egyes egyházak, szekták és más vallási szervezetek jelenkori tevékenységét és társadalmi szerepét.

A munka értékes részét képezi a kötet végén megtalálható részletes bibliográfia, amelyet a szerző országokénti bontásban közöl. Ennek következtében viszont az egyes vallási irányzatok tekintetében eléggé nehézkes a tájékozódás.

A TUDOMÁNYOS KUTATÁS SZERVEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE
AFRIKÁBAN 1960–1970
(ORGANIZACIJA I RAZVITYIJE NAUCSNIH ISSZLEDOVANYIJ
V AFRIKE – 1960–1970)
Ponomarjov, D. K.
„Nauka”, Moszkva, 1974, 234 old.

Füssi Nagy Géza

Az útmutató, tájékoztató adattár röviden bemutatja valamennyi 1960 és 1970 között Afrikában működött jelentős tudományos intézményt, azok szervezeti felépítését, működési elveit és feltételeit, feladatkörét. Külön foglalkozik az afrikai tudományos intézmények előzményeivel és történelmi múltjával, a neokolonializmus tudományos téren megnyilvánuló hatásával, valamint a jelenkori Afrika-közi tudományos együttműködés gyakorlatával.

A kötetben tárgyalt időszak óta elmúlt csaknem másfél évtized során azonban Afrikában olyan történelmi jelentőségű változások mentek végbe, amelyek eredményeképpen számos ismertett adat már elvesztette időszerűségét. Elegendő ezzel kapcsolatban például a közép-afrikai Bokassa Egyetemre vagy az etiópiai I. Hailé Szelasszié Egyetemre stb. gondolnunk.

A kiadványban ismertetett tekintélyes adattömeg szerkesztése meglehetősen szétfolyó, ezért az anyag nehezen áttekinthető. Ezen a téren az egyébként bőséges mellékletek és utalók is alig nyújtanak jól felhasználható gyakorlati segítséget. Az anyagok akár egyes országok vagy szakterületek szerinti rendszerezése nagymértékben javította volna a gyakorlati felhasználás lehetőségeit. A szerző elvi állásfoglalásai azonban helytállóak, azok alapján az olvasó helyes képet alkothat az afrikai tudományos intézmények elvi–ideológiai szerepéről és beállítottságáról.

ÉSZAK-NIGÉRIA HAUSZA EMIRÁTUSAI
(HAUSZANSZKIJJE EMIRATI SZEVERNOJ NIGERII)
GAZDASÁG ÉS TÁRSADALMI-POLITIKAI STRUKTÚRA
Szledzevszkij. I. V.
„Nauka”, Moszkva, 1974, 272 old.

Füssi Nagy Géza

A monográfia rövid bevezetőre, hat tematikus fejezetre és utószóra tagolódik. A szerző az É-nigériai muzulmán *hausza* emirátusok társadalmának, gazdasági életének és népi kultúrájának fejlődését és állapotát mutatja be a második világháborút követő mintegy két évtized során.

Az *1. fejezet* a társadalom etnoszociális szervezetét, az urbanizáció folyamatát, a falu és a város közötti kapcsolatokat és fluktuációt mutatja be. Értékes a különböző szintű és jellegű közösségek ismertetése. A *2. fejezet* tárgyalja a gazdasági tevékenység szféráit: a földművelés, állattenyésztés, kézműipar, kereskedelem, gyáripar, valamint a munkamegosztás hagyományos és modern formáit. A *3. fejezet* témája a házasság, a család és a rokonsági rendszerek vizsgálata. A párválasztástól a településrenden keresztül a rokonsági hierarchiáig tájékozódhat itt az olvasó. A *4. fejezet* a hagyományos közösségi szervezetekkel foglalkozik, főleg az egyes tevékenységi formák (mezőgazdaság, kereskedelem stb.) és a lakóterület vonatkozásiban. Részben kitér a hagyományos közösségekben zajló jelenkori változásokra is.

Az *5. fejezet* azt írja le, milyen mértékben maradtak fenn a konzervatív emirátusok területén a középkori gyökerekre visszanyúló feudális maradványok. Rámutat e rendszer jelenkori válságára is. A *6. fejezet* pedig a kapitalista viszonyok kialakulását, a különböző szuper-etnikus tőkés intézmények funkcionálását taglalja.

KEDVES KUTATÓTÁRSAK!

Az Afrikanisztikai Hírek mindenki számára nyitva áll. Minden afrikai vonatkozású új eseményről, kiadványról, személyes munkáról, tervről vagy eredményről figyelmet érdemlő külföldi újdonságról, konferenciákról szóló *információkat* szívesen várunk.

LEVÉLBEN VAGY TELEFONON

B. Sz. Egyetemi Lapok szerk.
Budapest, V. Egyetem tér 1–3. H–1055
Telefon (közvetlen vonal): 174–868.

Az Afrikanisztikai Hírek eddig megjelent számai:

I. évfolyam:

1. szám: 1982. március, 7 old.
2. szám: 1982. március 24., 14 old.

II. évfolyam

1. szám: 1983. január, 11 old.
2. szám: 1983. február, 3 old.
3. szám: 1983. március I, 23 old.
4. szám: 1983. március II, 23 old.
5. szám: 1983. április, 8 old.
6. szám: 1983. május, 37 old.
7. szám: 1983. június, 42. old.